

**Modernist Seyehatnamelerde Balkanlar ve Türkler:
"Derin Avrupa'da" İngilizlerin Türkleri Sunumu**

*The Turks and the Balkans in Modernist Travelogue:
English Representations of the Turks in "Hidden Europe"*

Yazarlar: Sanja LAZAREVIĆ -Aleksandra Úurić MİLANOVIĆ

Çeviren: Ebru Emine OĞUZ

Özet

“Derin Avrupa” olarak Balkanlar ve bu yarımadanın fatihleri Türklerle ilgili uzun bir yazım geleneği olmasına rağmen, Türkler ile Balkanlar arasındaki ilişkiler yeterince araştırılmış değildir. Bu alanda gerçekleştirilmiş çalışmalar 18. ve 19. yüzyıldaki Türklerle ilgili “vahşet ve hedonizm” vurgusunu öne çıkarmaktadır. İki savaş arası dönem “iç Diğçer” in İngiliz ve Amerikan sunumlarına yeni bir imaj, aniden gelişen son bir tersine değışim, dönüşüm ve tutarsız bir de kopuş getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında Avrupa eğilimlerini kabul etmiş ve yeni bir kültür desenleri politikasını gündeme getirmiştir. Bu dönüşüm, Balkan halkını olduğı ölçüde Türkleri de etkilemiştir. Balkanlar’daki Türklere ilişkin yeniden çok sayıda klişe üretilmesine rağmen, özellikle 19. yüzyılda Balkan halkının Doğulaştırılması “vahşet”, “savaş yanlısı”, “tembellik” gibi farklı özellikler engel teşkil eder hale gelmiştir. Türklerin İngilizce seyahatnamelerdeki sunumları, Balkan Savaşlarına kadar iki katına ulaşmıştır. Türkler, Balkan Hristiyanlarına karşı

¹ Bu makale ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi 2012 Yılı, Cilt. 2, Sayı. 2’de 39 - 50 sayfaları arasında yayımlanan Sanja Lazarević ve Aleksandra Úurić - Milanovic’e ait, “The Turks and The Balkans in Modernist Travelogue: English Representations of The Turks in “hidden Europe” adlı makalenin çevirisidir. E - posta: sanjalazarevic7@gmail.com. Çeviren: Ebru Emine Oğuz, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e - posta: ouzebru2000@gmail.com.

medeni olmalarının yanı sıra modernliğin mağduru şeklinde de tanınmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı iki dünya savaşı arasında İngiliz ve Amerikan seyahatnamelerindeki “Türk” imajının değişim ve dönüşümü ve aynı zamanda bunun Balkan algısı üzerindeki etkisini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Balkanlar, Seyahatname, İngiltere (Britanya), Osmanlılar.

Abstract

Although there is a long tradition of writing on the Balkans as “hidden Europe” and Turks, primarily as conquerors of this peninsula, a discursive relation between the Turks and the Balkans is insufficiently researched. Contemporary studies reveal that perception of the Turks in 18th and 19th century oscillated between representations on brutality and hedonism. The inter war period brings new images and final reversal, transformation and discursive rupture in English and American representations of the “inner Other”. In the year 1923 Turkish Republic accepted European trends and brought new patterns of culture. This transformation influenced the images of Turks and the Balkans as well. Even though numerous stereotypes on Turks were reproduced on the Balkans, particularly in the 19th century when inhabitants of the Balkans were orientalized and became barriers of distinct features similar to: “brutality”, “warlike”, “laziness”, “self - contradictory”. Until the Balkan Wars, the representations of Turks in English travelogues became twofold. Turks are recognized as “civilized” oppose to Christian inhabitants of the Balkans and as victims of modernity. The aim is to examine the process of change and transformation the images of “the Turk” in English and American travelogues between two world wars and its influence on the perception of the Balkans in the same time.

Key Words: Turk; the Balkans; Travelogue; Britain; Ottomans.

1917’den bu yana seyahatnamelere ilişkin yenilenen bir açıklamaya şahit olduk. Güncel bir araştırmaya göre seyahatname, söylem ve iktidar arasındaki ilişkiyi sürdüren basitleşmiş gerçeklik, klişe ve önyargılara dair kavrayışı ihtiva eden bir metin olarak kabul edilmektedir. Öncelikle imgesel araştırma, tercüme çalışmaları ve ardından ise sömürgecilik sonrası eleştiri,

başkalarının tasvir ve imgelerinin oluşturduğu edebiyat okumanın yeni anlamı ve çeşitli türlere işaret etmektedir.

Geçtiğimiz yirmi yılda Balkanlar bir “Diğer Avrupa” yerine konulmuştur. Dünyanın bu bölümü Türkiye, Yakın Doğu, “İç Doğu” veya derin Avrupa ile ilişkilendirilmiştir. Ancak Balkanlar hakkındaki metin sadece bir kalıplaşmış kaynağı değil, Balkanlar ve Türkleri keşfetme sürecini ve dolayısıyla da temsil düzeyinde etkileşimini ortaya koymaktadır. Söz konusu seyahatnamelerde Balkanlar sadece Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası değil; aynı zamanda etik bir heterojenlik paradigması; ulusal kimliğin, yaşam tarzlarının, geleneklerin ve dillerin çok merkezli olduğu ancak Avrupa’nın bir arada var olma ve hoşgörü sorunlarını yansıtabileceği bir yerdir. İşte bu nedenle Balkanlar hakkındaki araştırma seyyahların, bölge sakinlerinin geleneksel olarak Balkanistik söylemlere uyup uymadıklarına dair algıların iç yüzünü ortaya koymaktadır. Türklerin temsili, bu popüler literatürden ayrılmaz; zira Türkler Balkan kimliğini şekillendirme hususunda öncüdürler, bu süreci izler ve sonunda da tanımlarlar. Balkan tarihi üzerine araştırma yapan seyyahlar, Balkan kimliği üzerinde Diğer Osmanlı’nın yüzyıllık etkisinin yol açtığı yeni spekülasyonlar ile Balkanların geleceğine yansımalarıyla bütünleşirken, aslında Osmanlı İmparatorluğu tarihi hakkında bir araştırma yapmaktadırlar. Bu bağlantı Balkanlardan, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetilen bölge ya da muğlak Doğu olarak, ilk seyahat hikayeleri ile başlamaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda Doğu dünyası, Avrupa bölgesi olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu bölgesinden de ibaret sayılmakta idi. Bu yüzden amacımız, görüşülen “Balkan” ve “Türklerin” ne derece birbirlerine benzeyip benzemediklerini araştırmaktır. Araştırma, eski kimliklerin sorgulandığı, yenilerinin ise şekillendiği iki savaş arasındaki döneme odaklanmaktadır. Söz konusu dönem, roller yer değiştirmesiyle eski ve yeni değerlerin bir kesişimi, bir kopma süreci olarak kabul edilmektedir.

Bu döneme ait seyahatnameler, Diğer’ine dair İngiliz, Fransız ve Amerikan algısındaki radikal değişimleri ortaya koymaktadır. Bu durumda seyahatnameler, Balkanlar ve Türklerin değişen imajlarına tanıklık etmektedirler. Değişimler, Balkanları da kapsayan, Türkiye Cumhuriyeti’ni, politik ve kültürel dönüm noktalarını şekillendiren, geçiş dönemine damgasını vuran olayları canlandırmaktadır. Aynı zamanda uzun vadeli sunumların ideolojik konumun tespiti amacıyla bile nasıl değiştirilebileceğini ve hatta dönüştürülebileceğini ortaya koymaktır.

Türk ve Balkanlar'ı Yeniden Yaratmak

Diğer bir deyişle Ortaçağ'dan günümüze İngiliz ve Fransız edebiyatı, iç ve dış itiraf, etnik ve kültürel ötekiliği belirtmek için çok sayıda terim ve etnosantrik imge sunmaktadır. Metin Asya, Arap, Hint ve Yahudi imgeleriyle doludur ve Türk imgeleri de en az diğerleri kadar ağırlıktadır. Müslümanlığın Türklük ile yer değiştirmesi 16. yüzyılda Orta Doğu'daki Osmanlı zaferleri ile başlamaktadır. Bu, Ortaçağ'dan günümüze tüm anlamlarıyla İslam'ın Avrupa edebiyatında, yerine geçen imaj yaratma sürecini göstermektedir. Hristiyan mitlerinden alınan fethetme ve tahakküm korkusu Türkleri adeta şeytanla bir tutmuştur². Avrupa ise yansıtıcı imgeler yaratarak içsel ötekilik ve İslam'ı temsil eden Diğer'inin yardımıyla güvence altında bulunmakta idi³.

Türkler hakkındaki klişelerin yoğunluğu, tek bir çalışmada tümünün ele alınıp kavranabilmeyi imkansız kılmaktadır. Türklere ilişkin olarak vahşet ve cinsellik hakkındaki sunumlar arasında dalgalanan ve bocalayan oryantalist bir söylem mevcut idi⁴. Osmanlının genişleme dönemindeki imge, heyecan ve korkudan efsanevi, tehlikeli ve zalim Türk imgesine doğru yer değiştirmiştir. 15. yüzyılın sonu, birlikte tüm unsurların barış içerisinde yaşamaları nedeniyle muazzam bir fatih ve adil bir imparator temsili oluşmuştur. 16. yüzyılda Türk donanması yenilgiye uğratılmış ve bu suretle imajlarına aşağılanma stratejisi de eklenmiştir. Daha sonra, 17. yüzyılda ise Türkler zulüm, neşe ve erkek hedonizmi ile ilişkilendirilirlerken 19. yüzyılda emperyalist gücün zayıfladığı süreçte, geçmişe yeni bakış açısı "hayal ve arzu" olan, Doğu'nun gizemliliği ve büyüü bu imgelerin önemli unsurları haline gelmiştir. Buna göre Balkanlar'daki Türk söylemi, Ortaçağ'dan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar adı geçen unsurların ve Türklerin Avrupa edebiyatındaki temsillerinin karışımı olarak ortaya çıkmaktadır. Mekan, kültür ve yazarın niyeti bu imgenin oluşumu ve dönüştürülmesi için ana unsurlar olurken, bu şekillenmede asıl önemli olanın ise yazarın ideolojisi olduğu çok açıktır⁵.

Öte yandan Balkanlar, Balkan halkının ikamet ettiği - "geri", "kontROLSÜZ", "başkalarına bağımlı", "özgürlük aşığı" içeriğine bağlı olarak - marjinal bir bölge şeklinde tasvir edilmekte idi. Ancak, Balkanlar üzerinde İngiliz ve Amerikan seyyahlarının ilgisi yalnızca 19. yüzyılda artmıştır. İstenmeyen olay ve imgelerin baştan savıldığı bir bölge olarak Balkanlar

² Varisco 2007; s. 73.

³ Anidžer 2006; s. 33.

⁴ Kuran - Burčoğlu 2006; s. 118.

⁵ Kleinlogel 1989; s. 119.

üzerine yapılan araştırmalar dünyanın bu bölümünü eğlendirmektedir. 19. yüzyılda Balkanlar, sadece savaşlar ve çatışmalara dair imgelerin yardımıyla değil, “tembellik”, “acımasızlık”, “vahşet” ve Batı’dan gelen seyyahların diğer klişeleriyle de tasvir edilmiştir. Elbette ki Balkanlar “sınırları”, “savaşçı ruhları”, “bilinç eşikleri” ile onları adeta bir Doğulu kılan imgelere sahip olsalar da halen Avrupalıdırlar. Bu nedenle Balkanistik söz bilim dikkat çekmekte, Oryantalist fenomenolojiden ayrılmamakta ancak onunla iç içe ve örtüşmektedir⁶. 19. ve 20. yüzyıldaki çalışmalarda Balkanlar, Yunan ve Romalılar zamanından itibaren Bizans, Fransa ve İngiltere genelinde Büyük Güçlerin hem ilgisini çeken hem de karşı koydukları; Doğu ile Batı arasında bir kesişim, bir kavşak noktası teşkil etmiştir. Batılı seyyahların onu yazarken “barut fıçısı”, “Avrupa Kazanı”, “Dünya entrika ağı” ya da “politik labirent” şeklinde mukayese etmeleriyle birlikte bu söylem sadece Balkanlar üzerinde egemen olmayıp, dışarıdan gelmiştir. Geçtiğimiz iki yüzyılda seyahatname türlerinde, Türklerin fatih olarak anılmalarına karşı savaşlar arası dönem yeni ve tam tersi bir görünüm olarak “Balkanlar’daki Türk” ü ortaya çıkarmıştır. Bu, Avrupa ve Amerika’da yepyeni bir seyahatname çeşidinin belirlediği süreçtir. Bu özellik, Balkanlar’daki bazı insanlar üzerinde sadece bir hayranlıktan ibaret olmayan, ancak modernleşmenin gelişi sonucu beliren kaygı olarak ortaya çıkan ve dünyanın Avrupa kültürünün koruması altında eşitlik korkusu şeklindeki spesifik bir durum idi.

Balkan savaşçısı ve esir Türk rolleri değişmişti. İki savaş arası dönemde bunu aşağıdaki beş başlık açıkça gözler önüne sermektedir: 1. İngilizlerin Balkanlar’daki Türk algısı; 2. Balkanlar’daki Türk ve Hristiyanlara dair değişen tutumlar; 3. “Dahili Ötekilik” ya da “medeniyet akıncıları” olarak Türkler ve Balkanların algısını hangi politik ilişkilerin şekillendirdiği; 4. Balkanlar fethedilen, Türkler ise fatih oldukları mevcut evrilme sürecinde, 1920’lerde İskoç ve Sırp kökenli bir seyyah olan Lena Yovichich, eskiden beri Sırbistan’ın gündelik yaşamın marjinal bir parçası, fatih “zararsız Türkler”e dikkat çekmiştir. David Footman Türkiye’nin romantik bir kişiliği olan Esad Bey’i tanımaktadır. Esad Bey ile ilgili bir anlatı onun, Türklerin geçmişte yaşamış oldukları romantik Balkanımı inşa etmesine yardımcı olmaktadır. Lovett Edwards Fielding Sırbistan üzerinden seyahat ederken romantik Balkan geçmişinin örneklemleri olarak Türk kalelerini araştırmıştır. Rebeka Vest ve Jean Bates, “Romantik Doğulu”yu medeniyetin “saldırđanlığından” ayrı tutmaya gayret göstermişlerdir. Balkan ve Doğu daha iyi, hoş, huzurlu ve

⁶ Bakić - Hajden 2006; s. 20.

hepsinden de ötesi “romantik” olarak algılanmıştır. Dünya, seyyahların “vahşetin izlerini”, “mis kokulu, lüks ve değerli Doğu”, ”Balkan barbarları” ve “haklı Türk komutanı” aramaya çalışarak yansıttıkları bir yer haline gelmiştir.

Tarihi Yorum

19. yüzyılda sayısız İngiliz yayını, Doğu Sorununu sorgulama ve Türk hükümlerini altında yaşamakta olan Hristiyanları korumaya ilişkin ahlaki mecburiyetler doğrultusundaki tartışmaları yayınlarına dahil etme amacıyla idiler. Avrupa sömürgeciliği ve Doğu’yu sömürge şeklinde lanse etmeye paralel olarak, Türkiye, Avrupa’nın hasta adamı durumunda tasvir edilmiş; zayıflık ve çöküşle bir tutulmuştur. Bu tür olaylar Gladstone’un seçim kampanyası döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Bahsi geçen söylemlerin temel kısmı “vahşi Türkler” ve “ezilen Hristiyanlar” üzerinde klişeler ile oynamaktı; ancak bundan, Gladstone’un ahlaki açıdan değerlendirilmesi; Türklerin, imparatorluğu parçalamaya çalışan ve politik kampanyalarda oy almak için adeta bir rüşvet vazifesi gören saldırgan Sloven düşmanlarının kurbanları şeklinde temsil edildiği güç gibi istisnalar dahil idi⁷. Balkan Hristiyanları üzerinde bölünen sunum, geri kalmış insanların yaşadığı ve söz konusu zalimliği Osmanlı’nın fethinden gelen birlik eksikliğini, Doğu Avrupa’ya dair kanıyı popüler kılarak kurgusal seyahatnamelere yansıtmıştır⁸.

Balkan Savaşlarının ardından özgür ülkeler barış ve işbirliği içerisinde kalmanın imkansızlığını gözler önüne sermişlerdir. Türk hükümlerinden kurtulup, toprak parçalanması, antagonizma ve çatışma içerisindeki yarımadanın görüntüsünü şekillendirme adına bir tavır alınması Güney Slavların Balkanlaştırılması için ikna edici bir söylemdir. Geleneksel ve modern değerler arasında tereddütte kalan Avrupalılar olarak Balkanlar üzerinde muğlak sunuma Birinci Dünya Savaşı ve takip eden iki savaş arası dönemin getirdiği kültürel kararsızlık da eklenmiştir. Seyyahın, Balkan halkına sempati ile yaklaşımı onların tembellek, tutarsızlık ve geri kalmışlıkları arasında bocalamıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında Türkiye’de iki temel siyasi konu hakim olmuştu: Milliyetçilik ve modern devlet yaratma arzusu⁹. Bu süreç Ekim 1923’te ortaya çıkan modern devletin şekillendirilmesiyle belirginleşmiştir.

⁷ Berber 2010

⁸ Berber 2010; s. 24.

⁹ Espozito 2002; s. 706.

Halifeliğin kaldırılması da dahil olmak üzere, siyasi değişimleri takip eden kültürel değişimler, Türk tarihinin dönüm noktasını tanımlamıştır. Bu değişimler Batı’da, Batı’nın medeniyet terimi ile eşanlamli tutulduğu süreçte, “terakki” ve “medenileşme” ile de uyum sağlamıştır¹⁰. İslam dünyasının büyük bir bölümünün sözde resmi lideri bir anda “Batılı” olarak tanınmıştı. İslam’ın ikâme imajı kaybolmuştu. İngiliz seyyahları için Türkiye medeniyete olan bağlılığını kanıtlamış idi.

Mustafa Kemal’in yükselişi, laik devletin kurulması, hilâfetin kaldırılması ve dini kurumların öneminin azaltılması Avrupa’ya benzemek adına izlenmiştir. Bu, modern Türkiye imajının Avrupa kültürel eğilimleri çerçevesinde daha fazla şekillenmesini sağlamıştır. Türk’ün tanıtımı, “ezilen Hristiyan halk” ve “zalim yöneticiler” imajının yarattığı potansiyel sorun ile kararsız bir hale dönüşmüştür.

Balkanlar’daki Seyyahlar

Az evvel bahsedildiği gibi iki savaş arası dönem, sadece politik alanda değil, seyahatnamelerin çeşitliliğinde de değişimlere yol açmıştı. Uzaklara seyahat için romantik hevesin yeni bir şekli ortaya çıkıp, Avrupa’nın özgür ve geri kalmış bölümü kendisinin yerine geçerken; biçim alanında savaş seyahatleri önemini yitirmiş ve vazgeçilmiştir¹¹. Savaşlar arası dönemin seyyahı endüstrileşme, trafik ve kalabalıktan uzak romantik çocuk barışı ve kırsalda bir barınak araştırmasına girişmiştir. Balkanlar, kültür hususunda geleneksellik ve modernlik arasında tereddütte kalınan son Avrupa destinasyonlarından biri haline gelmiştir.

1920’lerin ortasında Lena Yovichich günlük hayatı anlama ve tarihini yeniden yazma girişimi adına Sırbistan’dan geçiyordu. Yoldan gelip gidenler dikkatini çekmiş ve “Türklerin ne kadar da çok Ali Baba ve Kırk Haramilere benzediklerini” fark etmişti¹². Türkler, başlarındaki fesleriyle taptaze içecekler ikram eden bir peri figürüne dönüşmüşler idi. Türklerin ilk sunumları (eski fatihinin bir ayakkabı boyacısı haline geldiği yer olan) Belgrad’ın ana caddesinde yer alıyordu. Ortaçağ’dan beri korku salan ve Balkanlar’daki egemenliğini sürdürmek için çaba sarf eden Türkler, eski topraklarında günlük yaşamın marjinal bir katılımcısı şeklinde temsil edilmiştir.

¹⁰ Mantran 2002; s. 780.

¹¹ Hammond 2002; s. 168.

¹² Yovichich 1925; s. 80.

Onlar, itibarsız görünen, tamamı fes giymiş ve kesinlikle Türk nesli olan bir kalabalık idi. Ticaret durgun olduğu için, ayakkabı boyacısı halkın ilgisini çekmek uğruna anlaşılmasına rağmen ısrarcı ve yüksek sesle bağırıırken, aynı zamanda ise elindeki ayakkabı fırçasını tahta kutuya yavaşça vuruyordu¹³.

Sonrasında ise onları pazarda taze yöresel içecekler satarlarken görmüştü. Gündelik yaşamın bu kendi halindeki katılımcıları ona halen “Doğu hikayelerinin” kahramanlarını hatırlatmakta idi.

Aynı zamanda burada ilginç bir de “Boza” (Hint mısırından elde edilen serinletici içecek) satıcısı vardı. Müslüman olsun ya da olmasın kırmızı fes giyenlerin Türk kökenli olduklarına hiç şüphesi yoktu. Bozacı sırtında, tıpkı Ali Baba ve Kırk Haramilerde olduğu gibi içinde kavanozların olduğu büyük pirinç bir hazne taşımakta idi. Her kim bu antika görümlü boza satıcısını düşünecek olsa, aklında ‘Arap Geceleri’ atmosferi canlanırdı. Bozacının o tiz sesiyle “soğuk, buzlu boza” diye sürekli, adeta hem havayı hem de insanın kulak zarlarını yırtarcasına bağırması, oradan geçenlerin onun varlığını unutmalarına izin vermiyordu. Yaz boyunca ve sonbaharın sonlarına değin pazar yeri öylesine parlak renkler ile bezenmişti ki, adeta ressamın resmetmesine değer bir görüntü oluşturuyordu¹⁴. Sürgün durumdaki bölge halkı için duyulan gizli pişmanlık veya marjinalleşmelerindeki yansımalar geçmişin egzotizmini ortaya çıkartmıştır. Türklere dair söylem değişime uğramış - “zalim komutanın” yerini “küçük”, “zavallı”, “değersiz” terimleri almıştır. 1920 ve 30’larda Victoria dönemine ait, Osmanlı İmparatorluğu’nu Balkanlar’da koruma çabaları oldukça iyi bilinmekte idi. Esir Türkler hakkında açık, romantik pişmanlığı dile getirenlerden biri de David Footman’dır. Buradaki 19. yüzyıl yaklaşımında Footman, Türkler için hissettiği pişmanlığı dile getirmiştir. “Asil Türk”ün rafine bir karakteristik yapısı vardı: Bunlar, medenileştirilmiş ve yüce özellikler idi. Gururlu, onurlu ve zarifli. Footman Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışından bir kaç on yıl önce, metinde de yer aldığı üzere, Doğu’nun romantik bir simgesi olan “iyi Türk” imajını böyle şekillendirmiş idi. Bu, son nefesinde yüksek medenileşmenin kişileştirilmesidir. 1920’ler ve 30’lar boyunca Heathcote ve Footman, imparatorluğu en iyi örnekleriyle şu şekilde değerlendirmişlerdir: “İyi Türkler” kendilerini onur ve saygı, muhteşem bir takdir ve edebi

¹³ Yovichich 1925; s. 77.

¹⁴ Yovichich 1925; s.80.

abidelere layık bir beyefendi olarak sunarlar idi¹⁵. Footman, yeni sosyal şartlara uyum sağlamaya çalışan arkadaşı Esad Bey'i ziyaret etmekteydi. Türkiye'nin romantik metaforu olan Esad Bey figürü Balkanlar'dan aldığı nezaket ve savunmasızlığa benzer özellikler göstermekte idi¹⁶. Esad Bey hassasiyet ve özenle çiçek yetiştirmekte; cimri, kırılğan ve de kibar bir insandı. Ayrıca yaşamakta olduğu ev ise maddi kültür ve kurumların trajik eskimişliğini yansıtmakta idi.

Esad'ın evi Üsküp'ün kuzeyinde yer alıyordu. Köprüyü geçerek çarşıdaki Krşumlu Han'a doğru gitmek... Camileri, boş tuğla duvarları ile Türk evlerinin olduğu meydan ve şehirle Üsküp Karadağ arasında yer alan ova... Atlar, toprak yoldan tırıs tırıs, sessiz bir şekilde gidiyorlardı. Esad'ın konağı ağaç kümeleriyle bölünmüş olan ovanın tam da ortasında idi. Bu, tuğla duvarla çevrili büyük bahçesi olan eski bir Türk evi idi. Dış kısmında sığırlar için ahırlar, uşaklar için ise müstemilatlar bulunuyordu. Kapıya doğru ilerledik. İçerisi, dağınık haldeki ayçiçekleri ve güllerle doluydu. Esad beni bekliyordu, bir çeşit çardak olarak nitelendirilebilecek mekandaki masada kahvemizi içtik. Ardından beni meyve bahçesini görmeye götürdü. Esad, kırklı yaşlarda, orta boylu ve ince yapılı bir adamdı. Mavi gözleri, sarı saç ve uzun sarı sakalları vardı. Konuşması yavaş, ses tonu ise yumuşacıktı¹⁷.

Esad, Balkanların modernleşme ve batılılaşmasının gerektiği süreçte, Avrupa'nın doğu sınırından geldiği için Doğululaşmıştı. Türkler, Balkanlardan fiziksel ve sembolik anlamda silinmişlerdi ve artık Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini diğer emperyalist güçler almalıydı. Türkiye'nin Balkanlarda bir halefi olmadığı gibi ona bu bölgede herhangi gelecek de yoktu.

Birlikte uzunca bir süre oturduk ve yaşadığı zorluklar hakkında çok şey anlattı. Esad'ın ailesinin söz konusu arazideki geçmişi 400 yıldan fazla bir zamana dayanıyordu. Bu uzun süreçte sadece bir kereye mahsus zengin olmuşlar; ancak arazilerini Yugoslav Tarım Reformu Önlemleri kapsamında kaybetmişlerdi. Esad, araziye karşılık hiç bir tazminat almadığı gibi alma olasılığı üzerinde de fazla durmamıştı. Esad Bey, ailesindeki üç erkek kardeşten biri idi. Kardeşlerin hepsi İstanbul'da eğitim almıştı. En büyük kardeşi savaş patlak verdiğinde kendi ülkesindeki gibi Türk ordusunda da görev yapmış ve Rus sınırında öldürülmüştü. Diğer kardeşi ise şu sıralar

¹⁵ Yovichich 1925; s.123.

¹⁶ Yovichich 1925; s. 124.

¹⁷ Footman 1935; s. 121.

İstanbul'da ve Esad'ı da yanına çağırıyordu. Fakat Esad'a göre ailesinin uzun yıllarca yaşamış oldukları bu yeri terk etmenin zor oluşunun yanı sıra aynı zamanda annesinin bakımı ile ilgileniyordu. Esad öldüğünde yerine geçecek bir oğlu ya da yeğeni yoktu. Zaten o, Makedonya'da Türkler için bir gelecek olmadığını da farkında idi¹⁸.

Footman'a göre "iyi Türk"ün yokluğuna dair pişmanlık duymak, hatta dostça verilen destek bile Türkleri Balkanlar'da tutmaya yeterli gelmeyecektir. Onun "iyi" ve "kötü Türk" kutuplaşması da okuyucuya kimin iyi, kimin kötü olduğuna ilişkin herhangi bir açıklama yapılmaksızın belirsizliğini korumuştur.

Türkler hakkında çalışmanın ve duygusal olmanın hiçbir işe yaramayacağını hissettiğimi kendi kendime kesin olarak söyledim. Aslında geçmiş ve gelenekleri olan Esad gibi insanlarla karşılaştığınızda bunu söylemek hiç de zor değildir. Bölgede çok fazla kötü Türk olması ve Esad'ın ise özellikle iyi bir Türk oluşuna karşın, medeniyetlerini olumlu getirileri ışığında değerlendirmeliyiz. Makedonya'daki Türk beyefendisi genellikle haysiyetli, görgülü kılı kırk yaracak derecede gururlu ve geçmişe saygılıdır. Bunlar hoş ancak zamanı geçmiş ve yararsız niteliklerdir. Şimdi istediğimiz, uygulanabilirliğe olan yaklaşım ve en mükemmel açıklamasını rotaryen toplantılarının o samimiyetsiz hoşluğunda bulan devlet okulu ruhu ile yöneten makineleşmiş bir idealizm ve satıcılık enerjisidir. Türkler için Makedonya'da hayat olmadığını söylediğinde Esad oldukça haklı idi. Onun için yapacak bir şey yoktu¹⁹.

Asil beyefendi küçük Balkan ülkelerinde silinmiş hatta Türkiye modernleşmeye maruz bırakılmıştı. Olumsuzla damgalanan Türklerin yerini iyi Türkler almıştı - bu kişi Balkanlar'dan sürgün edilmiş ve sadece parlak bir medeniyeti hatırlatmakta idi. Özelliklerini kaybedecekler, ya Türkiye ve Avrupa'daki reformlara adapte olacak ya da yok olacaklardı. "Diğer", araştırıldığında sadece 18. ve 19. yüzyıllarda romantik saplantılı; 1920 ve 1930'larda da Balkanların en romantik durumu idi. 20. yüzyılda halen varlığı sürdürmekte olan ilkellik, değerler, çeşitlilik ve Batı'nın anlamlandıramadığı kabileler arası savaşlarıyla Balkanlar, romantik çekicilik temelli edebi çalışmalar için cazibesini sürdürmektedir. Avrupa'nın bu bölümüne, heterojenliğinin ve dağılmasının savaş ve devrim korkusuna neden olduğu gibi; suikast girişimleri, Doğu zalimliği ve çelişkinin yarattığı dehşetle

¹⁸ Footman 193; s. 122.

¹⁹ Footman 1935; s. 124.

tehdit edilmesine, romantiklerin gerçekleştirdiği seyahatlerin ana temalarından biri olarak Batı Avrupalı yazarların hayal gücünü beslemesinden ötürü gıpta edilmektedir.

Jean Bates Romanya’da sessiz, gizemli, büyülu Doğu’nun kalıntılarını araştırmıştır. Şimdi ise bunlar Balkanların bir şekilde eksik kalmasını sağlayarak sadece maddi kültür kalıntılarında bulunmaktadır.

Suyun gemi ve teknelerde yansması, ince minareli camiler ve çivit siyahı orman, önceleri Türk bahçelerinden gelen güllerin kokusu adeta eski Doğu’nun birer solugudur²⁰.

Avrupa’nın, bilhassa on dokuzuncu yüzyılda, sömürgeciliğinin gelişmesiyle Doğu olarak adlandırılan her şeyin doğululaştırılması yoğunluk kazanmıştır. Dünyanın, Kuzey, Batı, Güney Avrupa’nın bir bölümü yani büyük bir kısmı Batı’ya ait olmadığından dolayı Doğu olarak lanse edilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda bu durum geçmişe dönüklük, bayağılığın çeşitliliği, aynı zamanda da ihtişam ve despotizm ile bir tutulurken, yirminci yüzyılda geçmişin nostaljisi ortaya çıkmıştır. Sanayileşmenin yarattığı hoşnutsuzluk ve sosyal hayata getirdiği değişimler geçmişin geri dönmesini dilemekle son bulmuştur. Balkanlar’a seyahat, geçmişe yapılan yolculuklardan biri olmasına karşın; “ince minare” ve “mis kokulu bahçeler” gibi özellikler giderek daha az ilgi çekmekte idi. Rebeke Vest’in ‘Doğu’nun geçmişini’ hatırlamak üzere Kale Meydanı’na gitmesinin nedeni de bu idi. Eski insanlar tarafından inşa edilen ve Doğu tarafından güçlendirilen sağlam surlar arasından modern heykellerin sağladığı barışı altüst ederek şunları ortaya çıkmışlardır:

Su yüzeyi aniden hafifçe dalgalandı ve kabardı; güneş ışığının gri ve mor renkli bulutlar arasından geçmeye çalıştığı yerde oynayan gümüş ışıklar saçıyordu. Ürperdik ve kale içinde sığınacak bir yer aradık. Çok muazzamdı. Kale, hükümdar sarayının büyüklüğünü sembolize etmesi gereken Doğu geleneğine göre inşa edilmişti. Geçit ve hücre labirentleri, Türklerin on yedi yıl öncesinden geri çekildiği zamanki durumu ile aynı kalmıştır.

Zorlu doğulu duvarlar ve romantik gezintiler içindeki bu emniyetsiz gezinti “uygarlık” veya “modernleşme” tarafından kesintiye uğratılmaktadır²¹. O, Rebeke Vest’in korunmasını arzu ettiği eski ve romantik, bozulmamış dünyanın ortaya çıkışını anlatmaktadır. Bozulmamış ve çocukça bir merak

²⁰ Bates 1920; s. 13.

²¹ Vest 2004; s. 358.

uyandırıcı dünyanın gözenekli yapısı, Rebeka Vest'in "tehdit edici yozlaşma" endişesinde açıklamasını bulmuştur. Yozlaşma, yapay bir karışımdan ve Doğu ile Batı arasında sonuçları bilinmeyen temastan ileri gelebilir. Bu, tahmin edilen melezleme korkusu, bölge sakinlerinin karıştırılması ve sonunda kesin olarak belirlenmiş kimliklerin dengesizleşmesi şeklinde ifade edilir.

Türkiye'nin Deoryantalizasyonu ve Balkanlar'ın Balkanlaştırılması

Modernleşme süreci yüce imparatorluk hükümdarını dönüşüme uğratmıştı. Balkanlar hakkındaki İngilizce seyahatnamelerde de olumsuzlukla damgalanmış Türkün yerini "Balkan zihniyeti" içeriği almış, böylece "şayet Doğu yoksa, yaratılmalıdır" fikrinin kalıcılığı onaylanmıştır²². Bu yapıya, bu olumsuz yaftaya doğulu tembellik, gaddarlık ve ataerkillik de eklenmiştir. Bu, sadece bir asıra ait eski seyahatnamelerde ve yarı bilimsel tezlerde değil, modern akademik tezlerde de tanınmaktadır. Osmanlı çevresiyle doğrudan ilişkide olmayan, gündelik hayatın tüm unsurlarına ilişkin, Balkanlar'daki dolaylı Osmanlı etkisi hakkında tek bir popüler tez dahi bulunmamaktadır. Bu tezde, iddiaya göre, Osmanlı hükümlerine karşı özellikle de merkezileşmiş despotizm ve yönetim sistemine ilişkin bir çeşit tepki yer almaktadır. Bu, Osmanlı sosyal sisteminin muhafaza edilen, birtakım formları olan ulusal kültürün değişimi olarak tanımlanabilir. Kültürün spesifik unsurlarının algısı, daha ufak bölgesel varlıkta, yerel milliyetçilikte veya otoritelere güvensizlikte basmakalıp inançları da beraberinde getirmektedir²³. Bu güvensizlik, ayrılıkçılık ve parçalanmayı yeğ tutma, oryantalist tez başlığı altında sınıflandırılabilen Balkanlaştırma tanımlarıdır. Osmanlı İmparatorluğu fetihleri kendi siyaseti altında birleştirmek için gerçekleştirmesine rağmen, asırlarca süren yönetim tepkisel ayrımcılığın nedeni olarak lanse edilmekte idi. Balkan halkı Osmanlı İmparatorluğu'nda bağımsızlığını korumak uğruna çaba sarf etse de, birlik yerine ayrımcılık huyunu kazanmış ve karşılıklı güvensizlik inşa etmiştir. Her ne kadar Balkanlar'da siyasi anlamda bir hayal kırıklığı yaşanmış olsa da, iki savaş arası dönemde taptaze bir romantizm dikkati çekmekte idi. Hammond bunu, Balkanlar'a giden İngiliz seyyahların karakteristik cazibesinin Balkan tezinde sebep olduğu değişim olarak görürken; iki savaş arası evirme yerine Doğu için yeni bir cazibe yerini uyumsuzluk, kargaşa ve barbarlığa bırakması açısından daha önemlidir. Şimdilerde Doğu ve Batı yer değiştirmiştir. Batı, renkli ve yoğun

²²Burr 1935; s. 279.

²³Rot 2001; s. 194.

endüstriyelleşme ağırlıklı olarak negatif renklerle yüklenirken, Doğu'nun ise refah ve uyum bölgesi olması arzulanmıştır. Böylelikle geçmiş idealize edilmiş; arzulanan Doğu da, modernleşme ve olumsuzluk kaynağı olmasına karşın kaçınılmaz olduğu için uzak geçmişten bir parça olarak kalmıştır. İki savaş arası dönem seyyahları sıklıkla modernist olarak adlandırılırlar, ancak onların on dokuzuncu yüzyıl ve Victoria sistemleri halen varlığını sürdürmektedir. Balkanlar'daki on dokuzuncu yüzyıl seyyahı “geri kalmışlık”, “zalimlik” ya da “medeniyetsizliğin” farkına varırken; iki savaş arası seyyahı ise bahsi geçen tüm basmakalıplıkları “olumlu bir görünüş” şeklinde vurgulamıştır. On dokuzuncu yüzyılın “medeniyet eksikliği” yerini “kırsala özlem”e ya da “geçmişe özlem”e bırakmıştır. Vahşilik yerine “kontROLSÜZ duyguların özgür ifadesi”; “işlenmemiş, ekilmemiş alan”ın yerini ise korkulmayıp umut edilen “cennet gibi kırsal alanlar”, “tembellik” ile “doğal yaşamdan zevk alma” ve “ilkelliğe” bıraktığı dikkatimizi çekebilir. Victoria dönemine ait tüm değerler, ABD ve Diğerlerinin iki karşıt gruba ayrılarak evrilmelerini sağlamak için altüst olmuştur. Aynı yöntemde Doğu ve Batı da karşılıklı olarak yer değiştirmiştir. Eskiden negatif olan kutup, pozitif bir değer kazanmıştır²⁴. Şu an geçip giden her şeye karşı bir özlem duyulmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu algısı değişime uğrayarak geçmişin bir anımsaması, tarihsel ve eski haline dönüşmüş; bu durum daha iyi olmuştur.

Seçilmiş olan sadece dört sunum, iki savaş arası Balkanlar'daki Türk imgesinin bir parçası idi. İç içe geçen ve değişen Türk imgesi ve Balkanlar'daki imgenin şekillenmesi, son birkaç yüzyılda nihayetlenen karmaşık bir süreçtir. Balkanlar'daki Türk hakkındaki sunum, sosyalleşme ve eğitim sistemi kanalları vasıtasıyla konuya ilişkin sunumların gerçeği yansıttığını kanıtlayarak sonuçlandırılmıştır. Balkan ülkelerinde ve burada bahsettiğimiz iki savaş arası Yugoslavya örneği başta da görünebileceği gibi tek yönlü değildir. Egemenlik, hükümdarlık ve baskı üzerine olumsuz ifadelerin yanı sıra eski Osmanlı hükümdarlarının kimlik bulma süreci de gelişim halinde idi. İki Dünya Savaşı arasında Yugoslav karakterinin yapısı kesinlikle Türklerin zalim ancak en yakın akrabaları olduğu şeklinde bir duygusal çelişki temelli idi. Sözde Yugoslav karakteri “Doğulu” olarak adlandırılmakta idi. İdeal ve tipik Balkan, oryantlizmin hükmünde bir karakter edinmişti ve Balkanlar retorik olarak, uzun süreli Osmanlı İmparatorluğu hükümlanlığı ve Büyük Güçlerin, örneğin özelleştirilmiş Batı'nın, Balkanlar'ı anlama eksikliği gibi iki esaslı faktöre sahip idi. Bunun

²⁴Hammond 2002; s.170.

sonucunda oluşan idrak eksikliği, derin duygusallık, mizaç, romantizmden ileri gelmekte idi. Oryantalist tez sadece Balkanların sınır çizgilerine dair bir anlatı ile örtbas edilebilirdi. Bu yolla Balkan ya da Balkan Doğulu olarak şekillendirilerek kültürel ve genetik unsurları karıştırılarak yeniden yaratılabilirler. İki savaş arası imge Türkiye'deki siyasi değişimlerin yansımalarının bir neticesi olarak gelişmiştir. Öte yandan Balkanlar'da siyasi yöntemler ve Büyük Güçlerin ilgileri hiç de arzulanan sonuçları vermiş gibi görünmemektedir. Balkanlar halen zımni geri kalmışlığın imgesi olarak muhafaza edilmektedir. Avrupa'nın tanınmayan bölümünde, Türkiye'de Balkanlar ile çelişen siyasi olay ve sosyal değişimler önemli ölçüde bakış açısına bağlıdır. Böylece Türkiye, imparatorluk olmak için Balkanlar'dan kopar ve bu suretle Büyük Britanya için bir tehdit haline gelir; bunun etkisi ise acınacak hale düşmek ve sefalettir; aynı zamanda bu, modern eleştiriye maruz bırakan dönem, emperyalizm anılarına benzemekte ama farklı bir biçimde olsa da varlığının devamını sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

ANIDŽAR, Gil, *Jevrerin, Arapin: istoria neprijateljja*, Beogradski krug, Beograd, 2006.

BAKIĆ - HAJDEN, Milica, *Varijacije ne temu Balkan*, Institut za filozofu i drustvenu teoriju, Beograd, 2006.

BATES, Jean, *Our Allies and Enemies in the Near East*, State Printing Works, Belgrade and London, 1920.

BURR, Malcome, *The Sloach Hat*, George Allen & Urwin, London, 1935.

DURHAM, Marry, *Twenty Years of Balkan Tangle*, Gutenberg book, London, 1922.

ESPOZITO, Džon L. , *Oksfordska istorija Islama*, Clio, Beograd, 2002.

FOOTMAN, David, *Balkan Holiday*, William Heinemann and CO, London, 1935.

HAMMOND, Andrew, *The Debated Lands: British Travel Writing and the Construction of the Balkans*, University of Warwick, Centre for Translation and Comparative Cultural Studies, 2002.

KLEINLOGEL, Carl, *Exotik - Erotik: zur Geschichte des Turkenbildes in der frühen Neuzeit (1453 - 1800)*, Bochumer Schriften zur Deutschen Literatur 8. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1989.

KURAN - BURČOGLU, Nedret, *Slikata za Turčinot vo Evropa vo minatoto i denes*, Balkanska slika na svetot MANU, Skopje, 2006.

MANTRAN, Rober, ed., *Istoria Osmanskog Carstva*, Clio, Beograd, 2002.

NEVAL, Berber, *Unveiling Bosnia - Herzegovina in British Travel Literature (1844 - 1912)*, Chlores, Pisa, 2010.

ROT, Klaus, *Slike u glavama. XX. Vek*, Beograd, 2001.

VARISCO Daniel, Martin, *Reading Orientalism: Said and Unsaid*, University of Washington Press, Seattle and London, 2007.

VEST, Rebeka, *Crno jagnje i sivi soko*, Mono i Manana, Beograd, 2004.

YOVICHICH, Lena, *Pages from Here and There in Serbia*, London, 1925.